

Szegedi Nóra

Az autonómia etikája és a morálfilozófia autonómiája. Kant számvetése Baumgartennel és Crusiusszal¹

Kant kritikai etikája, ahogyan azt *Az erkölcsök metafizikájának alapvetéséből* és *A gyakorlati ész kritikájából* ismerjük, hosszú fejlődési folyamat eredményeképpen alakult ki.² Központi fogalma – egyúttal a kanti morálfilozófia megkülönböztető jellegzetessége – az autonómia, s ennek megfelelően lehet Kant etikáját az autonómia etikájának nevezni. Ez röviden és némileg leegyszerűsítve azt jelenti, hogy Kant szerint az ember erkölcsi mivolta az önmaga számára adott, szabadságát kinyilvánító morális törvényen alapul. Mielőtt azonban Kant eljutott morálfilozófiájának e maradandó alapjához, hosszú és kacskaringós utat tett meg. Hiszen már 1765 végén arról számol be tudóstársának, Lambertnek, hogy meglévő anyagai alapján nemsokára megírja „a gyakorlati bölcelet metafizikai elemei”-t.³ Vagyis az 1760-as évek közepétől – lényegében folyamatosan – foglalkoztatja egy etikai mű gondolata, amely azonban csak 1785-ben látott napvilágot.

A történet azonban még ennél is tíz évvel korábban kezdődik, s tanulmányunkban éppen ezekhez a kezdetekhez térünk vissza. Azokhoz az első lépésekhez, amelyeket Kant – néhány, morálfilozófiai kérdéseket is érintő korai írásában, illetve etikai előadásaiban – tett meg az autonómia etikája felé. Noha az autonómia fogalma fel sem

¹ Az alábbi vizsgálódások egy olyan vállalkozás részét képezik, amely egy sok-sok évvel ezelőtti, Schwendtner Tibor vezette OTKA-kutatásból nőtt ki. A program középpontjában a szabadság témája állt; a résztvevők részint történeti, részint szisztematikus szempontból vizsgálták a fogalmat. A pályázat ideje alatt többször is találkoztunk Tiborék lakásában, hogy megbeszéljük a teendőket, ki-ki beszámoljon arról, hol tart. Közösen elolvastunk néhány kulcsszöveget is, ezekről emlékeim szerint élénk és inspiráló beszélgetések, viták alakultak ki, amelyeket nagyon élveztem, és amelyekből sokat tanultam. Ezzel a tanulmánnyal ezekért is szeretnék köszönetet mondani Tibornak.

² Hogy mitől kritikai ez az etika, egyáltalán van-e ennek egyértelmű kritériuma, arra itt nem tudok és nem is kell kitérni. A „kritikai” jelzőt ebben a tanulmányban leíró értelemben használom: az *Alapvetést* és az azt követő etikai írásokat értem ez alatt. A tanulmány szempontjából annak sincs jelentősége, hogy az 1785 és 1797 között publikált morálfilozófiai művek több fontos ponton (pl. a morális törvény dedukcióját illetően) eltérő álláspontot képviselnek.

³ Lásd Kant 1765. dec. 31-én kelt levelét Lamberthez, AA10, 56; magyarul: Immanuel KANT, *Prekritikai írások*, szerk. ÁBRAHÁM Zoltán, Budapest, Osiris, 2003, 615. A továbbiakban: *Pf.* Kant műveire itt és a következőkben is a szokásos módon, az akadémiai kiadás (AA) kötet- és oldalszámaival hivatkozom.

bukkan bennük, és beláthatatlan távolságban van még az önálló morálfilozófia, Kant olyan megkülönböztetéseket tesz ebben az időszakban, és olyan irányba értelmezi át a kiindulópontjaként szolgáló szövegeket és fogalmakat, hogy azzal megteremtí az autonómia etikájának lehetőségfeltételeit. Mégpedig azáltal, hogy a morálfilozófiát elválasztja a metafizikától.⁴

Hogy megértjük, mit is jelent ez közelebről, meg kell ismernünk azt a kontextust, amelyben az etikai problémák és fogalmak megjelentek a pályakezdő Kant számára. Az egyik ezt meghatározó filozófus Alexander Gottlieb Baumgarten, akinek a műveit Kant egyetemi előadásaihoz tankönyvként használta.⁵ Ő közvetítette Kant számára azt a wolffianus filozófiai rendszert, amely alapvetően meghatározta a német filozófiát a 18. század közepső harmadában.⁶ A másik – antiwolffianus – gondolkodó, aki a kanti etika kezdeti formálódására hatással volt, Christian August Crusius.⁷

⁴ Érdekes módon a kanti etika fejlődéstörténetének következő állomása az 1760-as évek közepén éppen egy metafizikai fordulat lesz, melynek során a morál újra összekapcsolódik a metafizikával, ez azonban már egy a kritikai forrongás állapotában leledző metafizika, nem az – a később dogmatikusnak nevezett –, amitől az előző fázisban Kant elszakította az etikát.

⁵ A *Metafizikával* már egyetemi oktatói működése előtt pár évvel is foglalkozott, ezt igazolják az egykor Kant tulajdonában lévő példányba (1750-es, harmadik kiadás) beírt megjegyzések. A mű negyedik, 1757-es kiadásának Kant által használt példánya is fennmaradt a filozófus bejegyzéseivel. Az *Etikát* legkésőbb 1759-ben már forgatta, vö. *Versuch einiger Betrachtungen über den Optimismus*, AA2, 27–35; magyarul: *Elmélkedések az optimizmusról, kísérletképpen*, ford. MESTERHÁZI Miklós = *PÍ*, 87–93. A másik etikai művet, az *Initiát*, amely 1760-ban jelent meg, a 60-as évek elejétől használta. Az *Etikából* nem maradt fenn Kant példánya, az *Initiából* viszont igen, bár utóbb – feltehetően az 1945-ös bombázásokban – ennek is nyoma veszett, de szerencsére Kant ebbe írt feljegyzéseit már korábban kiadták. Kant saját reflexióin kívül a fennmaradt hallgatói jegyzetek jelentik a másik fontos forrást annak kutatásához, miként értelmezte és értelmezte át a filozófus Baumgarten gondolatait. Baumgartenről és Kantra gyakorolt hatásáról lásd Clemens SCHWAIGER monográfiáját: *Alexander Gottlieb Baumgarten - Ein intellektuelles Porträt. Studien zur Metaphysik und Ethik von Kants Leitautor*, Stuttgart-Bad Cannstadt, Frommann-Holzboog, 2011.

⁶ Wolffhoz és jelentőségéhez lásd Max WUNDT klasszikus könyvét: *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*, Hildesheim, Olms, 1992 (1945), az újabb irodalomból pedig: *Handbuch Christian Wolff*, szerk. Robert THEIS, Alexander AICHELE, Wiesbaden, Springer, 2018, valamint *The Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*, szerk. Heiner F. KLEMMER, Manfred KUEHN, London, Continuum, 2012, Wolff-szócikk.

⁷ Kant Crusiusához való viszonyához lásd Giorgio TONELLI bevezetését: Christian August CRUSIUS, *Anweisung vernünftig zu leben*, Hildesheim, Olms, 1969, VII-LXV, továbbá Josef SCHMUCKER, *Die Ursprünge der Ethik Kants in seinen vorkritischen Schriften und Reflexionen*, Meisenheim am Glan, Anton Hain, 1961; Dieter HENRICH, *Über Kants früheste Ethik = Kant-Studien* 54 (1963), 404–431. Az újabb irodalomból lásd Christel FRICKE, *Die Quadratur des Kreises. Kants Moralphilosophie und ihr crusanisches Erbe = Pflicht und Verbindlichkeit bei Kant. Quellengeschichtliche, systematische und wirkungsgeschichtliche Beiträge*, szerk. Gabriel RIVERO, *Aufklärung* 30 (2019), 51–72.; Gabriel RIVERO, *Dependence and Obedience. Crusius' Concept of Obligation and its Influence on Kant's Moral Philosophy = Christian August Crusius (1715–1775). Philosophy between Reason and Revelation*, szerk. Frank. GRUNERT et al., Berlin, Gruyter, 2021, 301–317.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy Crusiusszal és Baumgartennel konfrontálódva hogyan indult el Kant az autonómia etikája irányába. Ebben a folyamatban három egymással összefüggő mozzanatot különíttek el, amelyeknek az egyike a szükségszerűség fogalmának Crusiushoz köthető újfajta differenciálása, a másik a tökéletesség ontológiai és morálfilozófiai koncepciójának olyan átértelmezése, amelyhez a wolffi-baumgarteni elképzelés kritikája vezetett el a filozófust. Mindkettőhöz szorosan kapcsolódik a harmadik, Kantnak az a kísérlete, hogy – a brit morálfilozófusokra támaszkodva – az erkölcsi megítélést a morális érzéshez rendelje. Az alábbiakban ezeket vizsgálom, lezárásképpen pedig – a fogalomelemzések tanulságait levonva és az eredményeket távolabbi perspektívába helyezve – összefoglalom az eredményt.

I. A szükségszerűség fajtáinak újragondolása és az autonóm morál megalapozásának problémája

Kant egyik legkorábbi írásának, az 1755-ös latin nyelvű habilitációs értekezésnek a 9. tételében az elégséges, avagy meghatározó alap Leibniztól származó elvét veszi védelmébe „igen tiszteletreméltó és éles elméjű” támadójával, Crusiusszal szemben.⁸ Utóbbi azzal érvel, hogy amennyiben elfogadjuk az elvet, akkor semmi sem ment meg minket a szabadság tagadásától, hiszen ha minden cselekvésnek és történésnek megvan az azt egyértelműen meghatározó oka, akkor az oksági láncolatok egy tökéletesen determinált világot alkotnak. Márpedig ezen nem segít az a megkülönböztetés sem, amelyet a tétel védelmezői a szükségszerűség két fajtája között tesznek.⁹ Hiába állítják ugyanis, hogy csak az abszolút szükségszerűség (*necessitas absoluta*) áll ellentmondásban a szabadsággal, a hipotetikus szükségszerűség (*necessitas hypothetica*) nem, az utóbbit valójában helytelenül határozzák meg, amennyiben összekeverik azt a közvetett abszolút szükségszerűséggel. Attól ugyanis, hogy valaminek az ellentéte önmagában elgondolható ugyan, de más szükségszerű igazságokkal nem fér össze, még nem lesz hipotetikus, azaz a szabadsággal összeférhető módon szükségszerű. Ez utóbbihoz arra van szükség, hogy a hipotetikus szükségszerű eseményhez vezető okok sorában valamikor elérkezzünk egy olyan elemhez, amelynek a tevékenysége ugyanezen körülmények között

⁸ *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio*, AA1, 398; magyarul: *A metafizikai megismerés első alapelveinek új megvilágítása*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán = *PÍ*, 31. A továbbiakban a szokásos rövidítéssel *Nova dilucidatio*. Az alábbiakban rekonstruált gondolatmenethez lásd AA1, 398–401; *PÍ*, 32–36. Az elégséges alap (zureichender Grund) elnevezés helyett Crusius helyesebbnek tartja a meghatározó alap (determinierender Grund) elnevezést, amelyet Kant is átvesz.

⁹ Lásd Christian August CRUSIUS, *Entwurf der nothwendigen Vernunft-Wahrheiten*, §§125, 126. (A továbbiakban *Entwurf*.) A kétféle szükségszerűség megkülönböztetéséhez lásd Christian WOLFF, *Vernünfftige Gedanken von Gott...*, §575, Alexander Gottlieb BAUMGARTEN, *Metaphysica*, §§102, 723.

akár el is maradhatott vagy másként történhetett volna. A hipotetikus szükségszerűség ily módon – mondja Crusius – végső soron egy első szabad tevékenységen alapul, amelyre természetesen csak eszes lények képesek. Hiába próbálnak tehát a wolffianusok a hipotetikus szükségszerűség segítségével kibújni a szabadság tagadásának vádjá alól, valójában ez nem sikerül nekik: a meghatározó ok elvének általános érvényességével nem fér össze a szabadság és ezzel összefüggésben a morális beszámíthatóság.

Kant nem vitatja Crusius ellenérveit a meghatározó alap elvét elfogadók argumentációjával szemben, hanem úgy próbálja összeegyeztetni ezen elvet a szabadsággal, hogy újraértelmezi abszolút és hipotetikus szükségszerűség különbségét. Wolff követői Kant szerint a szükségszerűség mértékének csökkentésével próbálták – sikertelenül – megvédeni a meghatározó alap elvét a determinizmus vádjával szemben. „Ám itt nem az a kulcskérdés, hogy *mennyire* szükségszerű mindannak a jövőbeli fennállása, ami esetleges, hanem hogy *honnan* ez a szükségszerűség.”¹⁰ A szabad cselekedetek éppúgy egyértelműen meghatározottak, mint a nem szabadok, a különbség abból adódik, hogy az előbbiek belső készletéből, „az értelemnek az akaratra alkalmazott indítékai[ból]” fakadnak, az utóbbiakat viszont külső indítékok hozzák létre, amelyek nélkülözik az akarat spontán hajlandóságát.¹¹

Noha az évtized második felében Kant csupa természettudományos, illetve metafizikai témájú művet publikált, az 1760-as évek elején keletkezett írásokból kiderül, hogy morálfilozófiai kérdések ebben az időszakban is foglalkoztatták. Az 1762 végén megjelent *Az egyetlen lehetséges érv, amellyel Isten létezés bizonyítható* című írásban ugyanis a következőket írja: „Miután hosszú időt töltöttem a tökéletesség – mind általános, mind különös értelemben vett – fogalmának gondos vizsgálatával, arra jöttem rá, hogy az e fogalomról alkotott pontosabb ismeretben igen sok minden rejlik, ami egy szellem természetét, kinek-kinek saját egyéni érzését *s még a gyakorlati világbölcsélet első fogalmait* is tisztázni képes.”¹² Hasonló utalást találunk abban az írásban is, amelyet Kant a Porosz Királyi Tudományos Akadémia 1763-as évre kiírt pályázatára adott be, és amellyel az előző év végére készült el.¹³ A kötelesség (Verbindlichkeit)¹⁴ fogalmának

¹⁰ AA1, 400; *Pf.*, 34.

¹¹ AA1 400; *Pf.*, 35.

¹² AA2, 90; *Pf.*, 140. (A kiemelés az enyém, Mesés Péter fordítását egy helyen pontosítottam.)

¹³ *Untersuchung über die Deutlichkeit der der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*, AA2, 299; magyarul: *Vizsgálódás a természetes teológia és a morál alapelveinek világosságáról*, ford. ARADI László = *Pf.*, 282. A továbbiakban *Pályamű*. (Nem keverendő össze a *Pályamű a metafizika haladásáról* címmel rövidített másik pályaművel, amelyen Kant 1793-ban dolgozott, de amelyet nem nyújtott be, s csak 1804-ben publikálta tanítványa és barátja, Theodor Rink.) A datáláshoz lásd Kant levelét, amelyet az Akadémia titkárának és a filozófiai osztály vezetőjének, Iohann Heinrich Samuel Formey-nak írt 1763 június 28-án (AA10, 41–42). A pályázatot egyébként Moses Mendelssohn műve nyerte, amelyet Kantéval együtt jelentetett meg az Akadémia 1764-ben.

¹⁴ A magyar fordításban a „Verbindlichkeit” „kötelesség”-ként szerepel, és a gördülékenységet előnyben részesítve én is átveszem ezt a megoldást. Ám le kell szögezni, hogy a „kötelezettség” pontosabb lenne,

taglalását ugyanis egy olyan átvezető mondattal köti össze a „tedd az általad lehetséges legtökéletesebbet!” elv elemzésével, amelyben arra céloz, hogy az előbbi már régóta foglalkoztatja. Ez két szempontból is érdekes számunkra. Egyrészt – mint mindjárt látni fogjuk – a kötelesség szoros összefüggésben áll a szükségszerűséggel, amely a *Nova dilucidatio* egyik témája volt, így ez utóbbi fogalom összeköti a két művet. Másrészt a *Pályamű*ben összekapcsolódik az a három kulcsfogalom (a szükségszerűség, a tökéletesség és a morális érzés), amelyeknek a vezérfonalán megpróbáljuk rekonstruálni a kritikai etika kialakulásának első állomását.

A *Pályamű* kiinduló kérdése általában a metafizikai igazságok, illetve különösen a természetes teológia és a morál első alapelveinek bizonyosságára irányul – összehasonlítva azt a matematikai bizonyossággal. A morállal kapcsolatban Kant azon a véleményen van, hogy alapelvei jelen formájukban még nem kellőképpen evidensek, és ezt alapvető fogalmának, a kötelességnek a tisztázatlanságával támasztja alá. A kötelesség fogalmában benne rejlő kell (soll) ugyanis kétértelmű: „vagy akkor *kell* tennem valamit (eszközként), *ha* valami mást akarok (mint célt), vagy *közvetlenül kell* valami mást *tennem* (célként), s valóra váltanom. Az elsőt nevezhetnénk az eszközök szükségszerűségének (*necessitas problematica*), a másodikat pedig a célok szükségszerűségének (*necessitas legalis*).”¹⁵ Kant leszögezi, hogy valójában csak a második értelemben vett szükségszerűség utal kötelességre, az első csupán előírás arra nézve, miként érhetünk el egy meghatározott célt. Ha most összevetjük ezeket a megfontolásokat a *Nova dilucidatio* megkülönböztetésével, akkor azt mondhatjuk, hogy itt új szempontból tekint Kant a szükségszerűség fogalmára: nem szabadság és szükségszerűség összeegyeztetése a célja, hanem azt a szükségszerűség-fajtát keresi, amely a kötelezettség és egyúttal a morál alapja.

A megkülönböztetés egyébként egyértelműen Crusius hatását mutatja, aki a *Nova dilucidatio* kapcsán idézett művének (*Entwurf*) 131. paragrafusában definiálja a morális szükségszerűség (moralische Nothwendigkeit) fogalmát is, mégpedig mint „egy cselekedetnek vagy mulasztásnak a viszonyát bizonyos feltételezett végcélokhoz, amely viszony alapján annak be kell (soll) következnie”. Ez a végcél szerinte kétféle lehet: vagy a törvényhozó (Isten) végcélja, vagyis bizonyos törvények, vagy pedig olyan végcélok, amelyeket mi adunk magunknak. Tehát a morális szükségszerűségen alapuló kötelesség vagy törvényen alapuló kötelesség (gesetzliche Verbindlichkeit), vagy az okosság kötelessége (Verbindlichkeit der Klugheit). Ahogy maga Crusius is utal rá, a gyakorlati filozófiáról szóló művében, amelyet alighanem Kant is olvasott, bővebben kifejti ezt

---

annál is inkább, mert a „kötelesség” általában a „Pflicht” magyarítása. Ez itt nem okoz gondot, mert utóbbi csak egyszer fordul elő az elemzett részben, és akkor is a „Verbindlichkeit” szinonimájaként.

¹⁵ AA2, 298; *PI*, 281.

a témát.¹⁶ Ebből az is kiderül, hogy az okosság nem más, mint „ügyesség (Geschicklichkeit) a végcélok elérésére szolgáló eszközök kiválasztásában és alkalmazásában”, ezzel szemben az erény „egy értelmes lény (Geist) morális állapotának összhangja az isteni törvénnyel”.¹⁷ Az okosság kötelessége tehát azon a szükségszerűségeken alapul, hogy a magunk számára kitűzött végcélokat ilyen vagy olyan módon (eszközzel) lehet csak elérni, míg a törvényen alapuló, avagy az erény kötelessége – ezt nevezi Crusius valódi kötelességnek – az Istentől való függőségi viszonyunkon.¹⁸

Kant a *Pályamű*-ben példaként ugyan előhossa – Crusius említése nélkül –, hogy a kötelesség alapja akár az Isten akaratának megfelelő cselekvés is lehet, ám végül arra jut, hogy ez az egyébként bizonyíthatatlan formális alaptétel a „tedd az általad lehetséges legtükételesebbet”.¹⁹ Ahhoz azonban, hogy konkrét kötelességeket tudjunk megadni, materiális alaptételekre is szükség van. Ezek olyan szabályok, amelyeket közvetlenül jónak ítélünk anélkül, hogy valami más jóból vezetnénk le őket, mint például a „szeresd azt, aki szeret téged!” elve.²⁰ Az ilyen materiális alaptételek tehát, hasonlóan a formálishoz, nem bizonyíthatók, hanem közvetlenül a tárgy által kiváltott öröm (Lust) érzése igazolja őket. Kant ennek kapcsán Hutchesonra és másokra utal, akik „a morális érzés címszavával valami olyasmit adtak nekünk, ami szép megjegyzésekhez nyújthat indítást”.²¹ Abban azonban bizonytalan Kant – és ezzel zárja le ezt a részt –, hogy a morál első alaptételeit „pusztán a megismerőképeség vagy az érzés (a megkívánás képességének első, belső indítóoka) határozza meg”.²² A *Pályamű* tehát elénk állítja azt a kérdést, amelynek megoldásán Kant még több mint két évtizeden át dolgozott: mik a morál alaptételei, és miféle bizonyosságunk lehet róluk – egyszóval a morál megalapozásának problémáját.

II. Első kísérlet az autonóm morál megalapozására: Baumgarten tökéletességprincípiumának kritikája és a morális érzés elméletének recepciója

Kant első, a morál megalapozására irányuló kísérletét kedves tanítványának és későbbi kollégájának, Herdernek a metafizikai és mindenekelőtt a morálfilozófiai előadásjegyzetei

¹⁶ Az *Anweisung, vernünftig zu leben* c. műről van szó (a továbbiakban *Anweisung*), amelynek 2. kiadása megvolt Kant könyvtárában, lásd Arthur WARDA, *Immanuel Kants Bücher*, Berlin, Martin Breslauer 1922, 47.

¹⁷ *Anweisung*, §161

¹⁸ *Anweisung*, §162

¹⁹ AA2, 298–299; *Pf*, 281–282.

²⁰ AA2, 300; *Pf*, 282.

²¹ AA2, 300; *Pf*, 283.

²² Uo. Hasonló kérdést tesz fel Hume is a *Tanulmány az erkölcs alapelveiről* c. műben, amelynek a német fordítása Kantnak is megvolt. A szöveg a magyar kiadás (Budapest, Osiris, 2003) 8. oldalán található.

alapján rekonstruálhatjuk.²³ Utóbbi egyik kulcsszövege Baumgarten *Etikájának* 10. paragrafusához kapcsolódik, amelyben a szerző a legfőbb kötelességeket fogalmazza meg: „*Perfice te!*”, „Tökéletesítsd magad!”, illetve „*Fac bona, omitta mala, quantum potest [...]*!”, azaz „Tedd a jót és kerüld a rosszat, amennyire tőled telik!”²⁴ Vagyis azokhoz a felszólításokhoz, amelyek közül az elsőt Kant a *Pályaműben* a morál formális alapelvének nevezte. Mielőtt azonban rátérnénk ennek és a *Herder-jegyzetek* más fontos részeinek elemzésére, egy pillanatra idézzük fel a fentebb már hivatkozott korábbi, *Az egyetlen lehetséges érv* című írás néhány passzusát.

Ebből az imént Kantnak azt mondatát emeltük ki, amelyben arra reflektál, hogy régebb óta foglalkoztatja a tökéletesség fogalma, mégpedig annak gyakorlati filozófiai vonatkozása is. Ezt közvetlenül megelőzően elhatárolja magát azoktól, akik azt gondolják, hogy „az összes realitás már eleve a teljes tökéletesség, vagy pedig hogy azt az Eggyel való legnagyobb összhang alkotná”.²⁵ A folytatásban pedig a következőt írja: „Fölsímetem, hogy a tökéletesség fogalma [...] mindig olyan lényre való vonatkozást előfeltételez, amely megismeréssel és vágygal bír.”²⁶ Néhány oldallal később megint előkerül a tökéletesség: „Néhányan úgy vélik, hogy a következmények okaikkal való természetes összekapcsolódása formai tekintetben már önmagában is egyfajta tökéletesség”.²⁷ Kant azon az alapon vitatja ezt az álláspontot, hogy egy ok tökéletessége vagy jó volta nem természetességében rejlik, hanem azon alapul, hogy eszközként alkalmas-e egy adott cél elérésére.

Anélkül, hogy a részletekbe belemennénk, három dolgot leszögezhetünk: 1. Kant – közelebről meg nem nevezett – más filozófusokkal vitatkozva határozza meg a tökéletesség fogalmát, mégpedig egyrészt 2. megismerésre és vágyakozásra képes lényekhez kapcsolva, másrészt 3. a cél és eszköz viszonylatában értelmezve azt. A harmadik pont kapcsán eszünkbe juthat az a megkülönböztetés, amellyel a *Pályaműben* találkoztunk: az eszköz hipotetikus és a cél abszolút szükségszerűségének elválasztása, amelyek közül csak az utóbbi alapoz meg kötelezettséget.

Ha most „egybeolvassuk” a két, 1762 végén keletkezett mű etikai vonatkozású részleteit, akkor a következő kép rajzolódik ki előttünk. Kant az etika alapvető fogalmának, a kötelezettségnek az alapját keresve egy olyan szükségszerűségbe ütközik, amely feltétlen, azaz nem egy adott célra alkalmas eszköz, hanem maga a cél szükségszerűsége.

²³ *Metaphysik Herder* és *Praktische Philosophie Herder*. A *Herder-jegyzetek* kiváló internetes kiadását készítette el Steve NARAGON, a hivatkozásoknál ezért az általa használt kéziratjelzetes rendszerben is megadom a helyeket, nemcsak az AA oldalszámaival.

<https://users.manchester.edu/FacStaff/SSNaragon/Kant/HerderNotesComplete/BeginHere.htm>

²⁴ AA27, 746.

²⁵ AA2, 90; *PI*, 140.

²⁶ Uo.

²⁷ AA2, 108; *PI*, 158. A fordítást egy ponton módosítottam.

A kötelesség tehát egy önmagában szükségszerű cél elérését kell hogy előírja, vagyis a szabálya nem bizonyítható, hanem valamilyen módon közvetlenül kell belátnunk. A kötelesség legfőbb formális elveként Kant a tökéletességelvet („Tedd az általad lehetséges legtökéletesebbet!”) jelöli meg, ehhez azonban – szintén közvetlenül belátható – materiális elveknek kell társulniuk abból a célból, hogy konkrét kötelességeket vezethessünk le. Mindebből két feladat adódik. Az egyiket Kant a *Pályamű* gondolatmenetének végén közvetve megfogalmazza: utána kell járni annak, miként vagyunk képesek a bizonyíthatatlan morális alaptételek belátására. A másik nyilvánvalóan az, hogy megadjuk a kötelességek materiális alaptételeit. Ezeket ugyan nem lehet levezetni a formális elvből, ám mivel közvetlenül alája tartoznak, felkutatásukhoz nyilvánvalóan a tökéletesség fogalmából érdemes kiindulni, s *Az egyetlen lehetséges érv* tanúsága szerint ez a téma Kantot már a *Pályamű* előtt is foglalkoztatta.²⁸ A különböző vizsgálódások számai azonban csak a mű megjelenése után fonódtak össze oly módon, hogy abból rekonstruálható Kant első kísérlete a morál megalapozására.

Ennek érdekében forduljunk most a *Herder-jegyzetek*hez! Annak ellenére, hogy ezek alapján véve kommentárok Baumgarten *Metafizikájához*, *Etikájához* és *Initiájához*, azokhoz a művekhez, amelyekre Kant egyetemi előadásait építette, a kritikai megjegyzésekből és az önálló megfigyelésekből összeáll egy gondolatmenet az etika megalapozásáról, amennyiben a *Pályamű*ben megfogalmazott kérdésekkel közelítünk a szövegekhez. Erre az is alapot ad, hogy a *Metafizika-jegyzetek*ben két helyen is megismétlődik a korábbi műnek a morál formális és materiális alapelveivel kapcsolatos eszmefuttatása.²⁹ Miközben azonban a *Pályamű*ben Kant eldöntetlenül hagyta, hogy a megismerőképesség vagy az érzés a forrása a morális alaptételeknek, itt Kant egyértelműen az érzés mellett teszi le a voksát. Ámde úgy, hogy közben megpróbálja megragadni azt a specifikumát, amely elválasztja azt a fizikai érzésektől. Ehhez a brit morálfilozófusok, elsősorban Hutcheson írásaiban talál kapaszkodókat, akit a *Pályamű* végén név szerint is megemlít.³⁰ Ő a morális érzést a mások iránti

²⁸ Hogy a tökéletesség fogalmával pontosan mikor és milyen okból kezdett el foglalkozni Kant, az a mi szempontunkból nem fontos. Dieter HENRICH szerint (*Über Kants früheste Ethik = Kant-Studien* 54 (1963), 408–414.) egészen korán, az 1750-es évek első felében, mégpedig teológiai összefüggésben.

²⁹ Lásd [XX.188(121)] ms 3; AA28, 158 és [XXV.46a/5(10-11)] ms B2-B3; AA28, 883–84.

³⁰ Noha Kant nem olvasott angolul, ebben az időszakban már a brit morálfilozófusoknak jó pár műve hozzáférhető volt német fordításban, ezek közül több Kant könyvtárában is megvolt, lásd Arthur WARD, *Immanuel Kants Bücher*, Berlin, Martin Breslauer 1922, 50. Kant Hutchesonhoz való viszonyához lásd Dieter HENRICH, *Hutcheson und Kant, Kant-Studien* 49 (1957-58), 49–69., aki szerint a szenvedélyekről szóló írásának egy helyén Hutcheson egyenesen „a tiszta gyakorlati ész etikájának prófétájaként” (63) szól. A lehetséges Hume-hatáshoz lásd Günther GAWLICK, Lothar KREIMENDAHL, *Hume in der deutschen Aufklärung*, Stuttgart-Bad Cannstadt, Frommann-Holzboog, 1987, 174–198; a Shaftesbury- (és Hutcheson-) hatáshoz Helke PANKNIN-SCHAPPERT, *Innerer Sinn und moralisches Gefühl. Zur Bedeutung eines Begriffspaares bei Shaftesbury und Hutcheson sowie in Kants vorkritischen Schriften*, Hildesheim, Olms, 2007, 175–256.

jóakarattal azonosítja, illetve azzal a vággyal, amely mások boldogságára irányul, és visszavezethetetlennek tartja bármiféle más hajlamra.³¹

A morális érzést Kant is az önzetlen, a mások jóléte és boldogsága felett érzett örömhöz kapcsolja, és tökéletességnek nevezi, amely mások tökéletességére irányul.³² A tökéletességet azonban – noha Kant nem mondja ki – a két esetben nem ugyanabban az értelemben kell venni: előbbi a morális tökéletesség, utóbbi viszont tulajdonképpen a mások boldogságával (jóllétével) azonos. A morális érzéssel szemben áll az önző, a saját hasznot kereső érzés, amelyet Kant a morálissal szembeállítva fizikainak nevez. Ez a saját, a boldogság értelmében vett tökéletességünk elérését célozza.³³ A morálisan tökéletes cselekedet abszolút értelemben jó, mert – ahogy Kant fogalmaz – mások fizikai jóllétét célozza ugyan, ám nem ezen mérjük az értékét. Hiszen a morális érzésből fakadó tettet a szándék és nem a következmény, vagyis a sikeressége alapján ítéljük jónak.³⁴ Ezzel szemben a fizikai érzés által jónak ítélt cselekedetek csak a hatásuk miatt nevezhetők jónak. Ez nem zárja ki, hogy ugyanazon cselekvés egyszerre fizikai és morális értelemben is jó legyen, ám a kettőt szigorúan meg kell különböztetni. Baumgarten pontosan ebben hibázott, ahogyan arra Kant a tökéletességelvhez fűzött hosszú kritikai megjegyzésében rámutat.³⁵

Baumgarten ugyanis – Kant értelmezésében – a cselekedeteknek valójában csak a gyakorlati, azaz az eszköz értelmében vett tökéletességével foglalkozott, amelyet a következmények határoznak meg, és amelyet a fizikai érzés segítségével ítélünk meg. A morális tökéletességet azonban, amelyre a morális érzés vonatkozik, figyelmen kívül hagyta. Éppen ezért lehet etikáját „hízalgőnek” (*blandiens*, *schmeichelnd*) nevezni, hiszen előírásai pusztán arra vonatkoznak, miként valósíthatjuk meg a jóllétünket (boldogságunkat). Vagyis a kötelezettségnek egy hamis, túlságosan megengedő fogalmát feltételezi, amelyre valódi etika nem építhető. A „tedd magad tökéletessé!” felszólítás tehát – ha valódi etikát akarunk alapozni rá – csak akkor állja meg a helyét, ha a benne szereplő tökéletességet morális tökéletességként értjük. Mivel azonban ezt csak a morális

³¹ Az előbbihez lásd *Untersuchung unsrer Begriffe von Schönheit und Tugend in zwei Abhandlungen*, Frankfurt/Leipzig, Fleischerische Buchhandlung, 1762, 145, az utóbbihoz *Abhandlung über die Natur und Beherrschung der Leidenschaften und Neigungen und das moralische Gefühl insonderheit*, Leipzig, Siegert, 1760, 43.

³² Ehhez és a bekezdés további részéhez lásd *Praktische Philosophie Herder*, [XXV.42(A)] ms1-3; AA27, 3–6.

³³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a saját magunkra irányuló cselekedeteinket csak az önzés irányítja. Kant Hutchesonnal szemben tagadja ezt, lásd [XXV.42(A)(1v)] ms 2; AA27, 5, valamint [XXV.43(B)(2v)] ms 3; AA27, 15. (Zárójelben jegyzem meg, hogy eddig még nem sikerült kideríteni, Kant milyen Hutcheson-helyre utal itt.)

³⁴ Ehhez lásd még [XXV.43(B)(2r)]; AA27, 13.

³⁵ A következő bekezdéshez lásd [XXV.43(B)(3r)] ms 4; AA27, 16 és [XXV.43(B)(2r-2v)] ms 2-3; AA27, 14.

érzés képes megragadni, ezért Kant Baumgarten alapelvét a következővel helyettesíti: „Cselekedj a morális érzésed alapján!” Vagy egy másik helyen: „Cselekedj a morális természetednek megfelelően!”³⁶ Ez ugyanis – legalábbis ha a természetes érzéseket nem nyomják el a mesterségesen, szokás révén kialakítottak – biztos forrása az erkölcsnek.³⁷

Ha most a morál megalapozásának problémája felől visszatekintünk Kant útjára a *Nova dilucidatió*tól a *Herder-jegyzetek*ig, akkor megállapíthatjuk, hogy egy száz év alatt a filozófus eljutott egy olyan megoldásig, amely ugyan részleteiben még kidolgozatlan és egyáltalán nem végleges, ugyanakkor több olyan eleme van, amelyek a „kritikai” etikában is visszaköszönnek. Ezek közül a három legfontosabbat emelem ki: az egyik, hogy Kant egy olyan kötelezettségfogalomra alapozza az etikát, amely a cél és nem a cél elérésére szolgáló eszköz szükségyszerűségén alapul, vagyis feltétlen. Másrészt leszögezi, hogy ezt a célt nem lehet levezetni semmi másból; jó, avagy tökéletes voltát közvetlenül, a morális érzés segítségével látjuk be. Ez a képességünk független mind a megismerőképtől (ész, értelem), mint a fizikai érzéstől, és sajátos feladata az erkölcs dolgaiban való eligazodás. Kis túlzással azt állíthatjuk, hogy a gyakorlati ész előképe jelenik itt meg.³⁸ Ami pedig a morál alaptételét illeti, Kant arra jut, hogy az a „cselekedd, amit a morális érzésed parancsol!” formulával adható meg. Azaz egy olyan tisztán formális felszólításban testesül meg, amely egyrészt feltétlen (későbbi kanti kifejezéssel: kategorikus), másrészt nem utal elérendő jóra (vagy tökéletességre), nem feltételezi annak fogalmát. Ez pedig azt a struktúrát előlegezi meg, amelyet Kant *A gyakorlati ész kritikájában* a „módszer paradoxonának” nevez.³⁹

III. Konklúzió: a morál autonómiája

Tágabb, filozófiatörténeti összefüggésbe helyezve a kanti morálfilozófia fejlődésének ezt az első fázisát, Baumgarten és Crusius etikájával érdemes összevetni. Egyrészt azért, mert – mint fentebb igyekeztünk megmutatni – Kant számára ők jelentették a kiindulópontot, másrészt prominens képviselői voltak annak a két irányzatnak, amely a fiatal magiszter indulásakor meghatározta a német felvilágosodás filozófiáját. Ahogy szó volt róla a tanulmány elején, Baumgarten Wolff iskolájának kiemelkedő alakja, Crusius

³⁶ [XXV.42(A) (2r)] ms 3; AA27, 6.

³⁷ Ez a gondolat Rousseau hatását jelzi, akit Kant meg is említ itt, és aki Baumgarten, Crusius és a brit morálfilozófusok mellett a legnagyobb hatást gyakorolta Kant morálfilozófiájának alakulására az 1760-as években.

³⁸ Tkp. közvetve ezt állítja Henrich is a 30. lábjegyzetben idézett sorokban, amikor a Kantra nagy hatást gyakorolt Hutchesonról kijelenti, hogy „a tiszta gyakorlati ész etikájának prófétája” volt.

³⁹ AA5, 62–63; *A gyakorlati ész kritikája*, ford. PAPP Zoltán, Budapest, Osiris, 2020, 75–76. Lásd még TENGYELI László Bevezetését az *Alapvetéshez: Immanuel KANT, Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, Budapest, Raabe Klett, 1998, 11.

pedig a pietista antiwolffianizmus legbefolyásosabb képviselője – Kant mindkettőjüket igen nagyra becsülte.⁴⁰ Átfogó összehasonlításra itt természetesen nincs mód, ám egy-egy olyan, Baumgartenről, illetve Crusiustól való eltérésre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek ugyanabba az irányba mutatnak: az etika függetlenedésére a metafizikától.

Amikor Kant a *Pályamű*ben megkülönbözteti egymástól az eszköz és a cél szükségesszerűségét, amelyek közül az utóbbit tartja a kötelezettség alapjának, akkor ezt egy – valószínűleg Crusiustól átvett – kifejezéssel, a *necessitas legalisszal* adja vissza.⁴¹ A szövegből nem derül ki, miféle törvényre is gondol itt Kant, az azonban bizonyos, hogy nem arra, amire Crusius: az isteni törvényekre. Utóbbi szerint ugyanis a törvényekből fakadó kötelezettség, amely az okosság kötelezettségével szemben abszolút, az Istentől való függőségünkön alapul. Noha emögött nem egy a kinyilatkoztatáson alapuló morál elképzelése áll, amely szerint a morális törvényeket Isten adja, aki a betartásukat büntetéssel és jutalmazással motiválja, hiszen Crusius hangsúlyozza, hogy e törvények a lelkiismeretünkbe vannak írva, és így természetes indítást érzünk betartásukra.⁴² Ennek ellenére etikája mégiscsak alapján függ a természetes teológiától, azaz a metafizikától.⁴³

Baumgarten viszont – noha az Istennel szembeni kötelezéseket tárgyalja először a köteleességek sorában – az etika megalapozásában nem támaszkodik teológiai megfontolásokra. A filozófiai etikát kifejezetten olyan köteleességtanként definiálja, amely a hit közreműködése nélkül ismerhető meg.⁴⁴ Azonban Baumgarten etikája is metafizikai előfeltevésekre épül, ez leginkább talán abból látszik, hogy a tökéletességelvet a filozófus természetesnek tartja: aki a tökéletesség megvalósításán fáradozik, az a természetnek megfelelően él.⁴⁵ A köteleességteljesítéssel tehát az ember beilleszkedik a teremtet világ rendjébe.

Kant – sok tekintetben támaszkodva a két kiváló elődre – egy olyan morálfilozófia kereteit jelöli ki, amely független minden metafizikai előfeltevéstől, legyen az teológiai

⁴⁰ Crusius dicséretéhez lásd AA1, 398; *Pf*, 31, Baumgartenéhoz pedig AA1, 503.

⁴¹ Schmucker éppen ennek a terminusnak az adott szövegkörnyezetből nem magyarázható felbukkanásában fedezi fel a közvetlen Crusius-hatás egyértelmű jelét, lásd Josef SCHMUCKER, *Die Ursprünge der Ethik Kants in seinen vorkritischen Schriften und Reflexionen*, Meisenheim am Glan, Anton Hain, 1961, 86.

⁴² Crusius „Gewissenstrieb”-nek nevezi ezt a természetes késztetést, lásd *Entwurf*, §452, valamint *Anweisung*, §§132-133.

⁴³ Ezért nevezi Magdalene BENDEN (Christian August Crusius: Wille und Verstand als Prinzipien des Handelns, Bonn, Bouvier 1972, 198) Hans REINERre hivatkozva (*Die philosophische Ethik*, Heidelberg, Quelle und Meyer, 1964, 114 sk.) Crusius etikáját filozófiai teonóm köteleességétikának (philosophische theonome Sollensethik), Clemens SCHWAIGER (*Alexander Gottlieb Baumgarten – Ein intellektuelles Porträt. Studien zur Metaphysik und Ethik von Kants Leitautor*, Stuttgart-Bad Cannstadt, Fromann-Holzboog, 2011, 146) pedig teológiai morálpozitivizmusnak (theologischer Moralpositivismus).

⁴⁴ *Vö. Ethica*, §§1-2.

⁴⁵ *Vö. Initia*, §45.

vagy kozmológiai. Hiszen alapfogalmát, a kötelezettséget nem Istentől eredezteti, legfőbb elvét pedig függetleníti mindenfajta metafizikai rendtől. Mondhatjuk úgy, hogy egy autonóm etika körvonalait rajzolja meg, amelynek a kidolgozása – éppen mert Kant már nem támaszkodhatott etika és metafizika hagyományos összefüggéseire – hosszú éveket és hatalmas szellemi energiát vett igénybe. Hogy aztán paradox módon egy olyan morálfilozófia jöjjön létre, amelyre az időközben lerombolt dogmatikus metafizika helyére lépő kritikai metafizikát is rá lehetett építeni.